

PICTURES OF A STONE PORCH

I. M. Qurbanbayev

Samarkand State University

Samarkand Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Koratepa mountain range, Taloqopgan, Mesolithic, Neolithic, primitive bull, human, geometric sign, handprint, natural pigment (ochre).

Received: 25.05.25

Accepted: 27.05.25

Published: 29.05.25

Abstract: This article is dedicated to the study of newly discovered rock paintings in the Taloqopgan rock shelter, located in the Koratepa mountain range of the Zarafshan mountain system. These images are considered cultural heritage monuments that reflect the spiritual, religious life and artistic expressions of our ancient ancestors. It has been determined that these rock paintings date back to the Stone Age, specifically the Mesolithic and Neolithic periods. The paintings were created by members of ancient hunter communities using natural pigments (ochre). The rock shelter depicts various scenes from ancient times, mostly related to the religious life of the communities that once inhabited this area.

ТАЛОҚЎПАН ТОШ АЙВОНИ ТАСВИРЛАРИ

И. М. Қурбанбоев

Самарқанд давлат университети

Самарқанд Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Қоратепа тоғ массиви, Талоқўпан, мезолит, неолит, ибтидоий буқа, одам, геометрик белги, панжа, табиий бўёқ (охра).

Аннотация: Ушбу мақола Зарафшон тоғ тизмаси Қоратепа тоғ массивида жойлашган Талоқўпан тош айвони янги қоятош расмлари тадқиқотиغا бағишланган. Бу тасвирлар қадимги аجدодларимиз маънавий, диний ҳаёти ва санъат намуналарини ўзида акс эттирган маданий мерос ёдгорлиги ҳисобланади. Улар инсоният тарихий тараққиёт босқичининг тош даврларига оид эканлиги аниқланди. Бу қоятош расмлари қадимги

овчи жамоалари вакиллари томонидан табиий бўёқ (охра) ёрдамида ишланган. Бу тош айвончада қадимги дарга оид турли сюжетлар тасвирланган бўлиб, улар мана шу ҳудудларда яшаган жамоа вакиллари асосан диний ҳаёти билан боғлиқ эканлигини кўришимиз мумкин.

ФОТОГРАФИИ КАМЕННОГО КРЫЛЬЦА

И. М. Курбанбаев

Самаркандский государственный университет

Самарканд Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: горный массив Коратепа, Талокёпган, мезолит, неолит, первобытный бык, человек, геометрический знак, отпечаток, природная краска (охра).

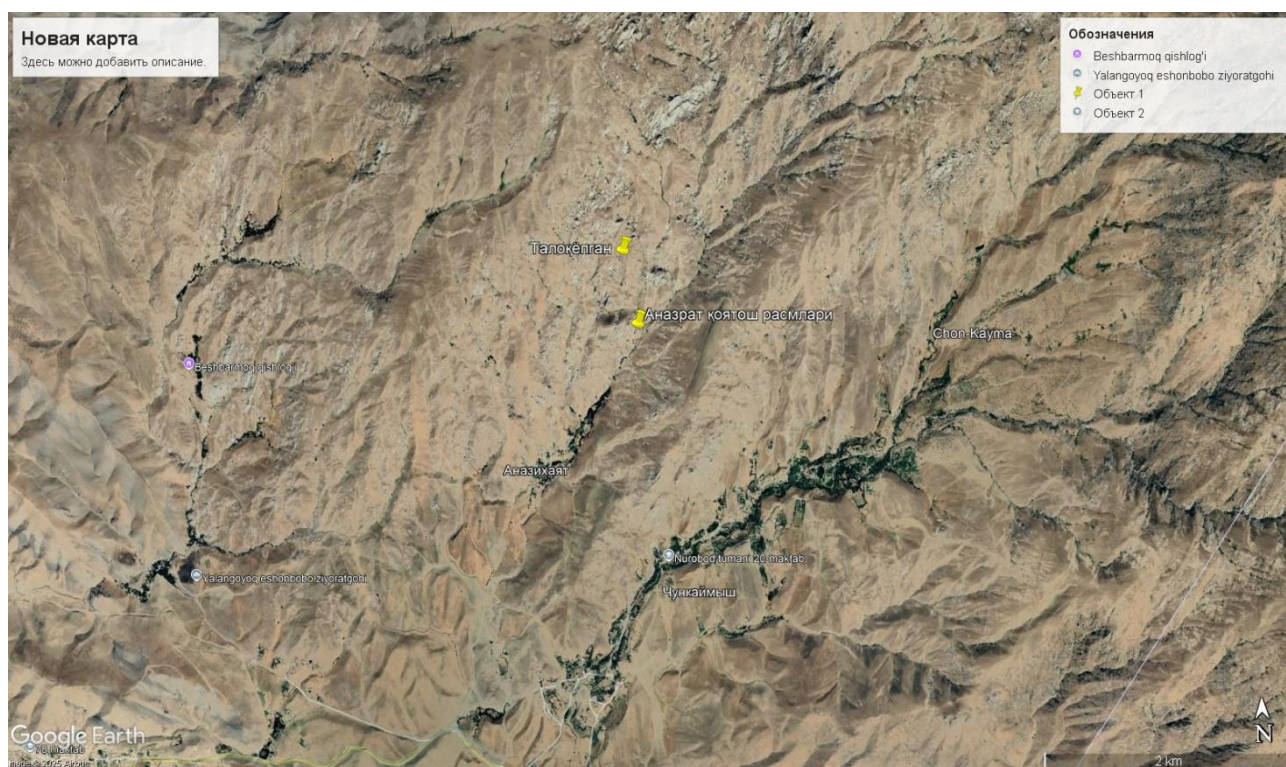
Аннотация: Данная статья посвящена новому исследованию наскальных изображений в гроте Талокёпган, расположенном в горном массиве Коратепа Зеравшанской горной системы. Эти изображения являются памятником культурного наследия, отражающим духовную, религиозную жизнь и художественные образцы древних предков. Установлено, что наскальные рисунки относятся к каменному веку — эпохам мезолита и неолита. Изображения были выполнены представителями древних охотничьих общин с использованием природной краски (охры). В этом гроте изображены различные сюжеты, относящиеся к древним временам, и они в основном связаны с религиозной жизнью общин, населявших эти территории.

Кириш. Ибтидоий санъат намуналари (петроглиф) географик жиҳатдан Антарктидадан ташқари дунёнинг барча қитъаларида кенг тарқалган бўлиб, энг қадимги расмлар ибтидоий одамлар томонидан ўзлаштирилган қадимги ғор, унгур, тош айвонлар девор ва шифтларида, турли қоятош сатҳларида яхши сақланиб қолган. Ибтидоий санъат қадимги одамларнинг атрофдаги воқелик ҳақидаги илк ғояларини ўзида акс эттирган. Мана шунинг шарофати билан табиат ҳақидаги бебаҳо билим ва кўникмалар сақланиб, кейинги авлодларга етиб келган ва одамлар теварак олам, табиат сир-синоатларини ўрганиш имконига эга бўлди. Ибтидоий давр маънавий маданиятида, диний эътиқодида қоятош расмлари санъати муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Шу нуқтаий назардан Ўзбекистон тоғ ва тоғ олди ҳудудларида кенг тарқалган тарихий-маданий ёдгорликлар сирасига қиравчи қоятош расмларни ўтмиш аجدодлар томонидан бизга мерос қолдирилган «Очиқ осмон остидаги музей» деб айтсак, муболаға

бўлмайди. Улар кўҳна маданиятимизнинг жонли гувоҳлари бўлиб, ўз мазмун, моҳияти билан мазкур ҳудудда яшаган ибтидоий кишилар, қабила ва элатлар маданий ва маънавий ҳаёти, эстетик ва диний қарашлари, санъати, хўжалиги ва иқтисодий турмуши тарихини ўрганишда минг йиллардан буён она ер бағрида сақланиб келаётган тарихий манбалардан биридир.

Бу қоятош расмлари соҳа мутахассислари томонидан дунёнинг турли ҳудудларида узоқ йиллардан буён тадқиқ этиб келинмоқда. Хусусан, шундай ёдгорликлардан бири Талоқёпган тош айвони қоятош расмлари Қоратепа тоғ массиви бел қисмида Талоқёпган тош айвончаси деворларига табиий бўёқ (охра) ёрдамида ишланган бўлиб, бу ёдгорлик Самарқанд вилояти Нуробод тумани ҳудудидаги Аназрат қишлоғидан 1 км шимолда денгиз сатҳидан 1144 м баландликда жойлашган (1-расм). Бу тош айвони деворларига ишланган расмларнинг кўпчилиги минг йиллар мобайнидаги табиат ҳодисалари (қор, ёмғир, шамол, иссиқ, совуқ) таъсирида ўзининг асл ҳолатини йўқотиб, бўёқлари

1-расм. Талоқёпган тош айвони жойлашув ўрни.

ўчиб ноаниқ-хира кўринишга келган ёки тошнинг устки қисмининг дарз кетиши натижасида бузилиб, уларнинг айримларида чизилган расмларнинг баъзи парчаларигина сақланиб қолган бўлса, айримларининг анчайин яхши сақланганлиги ҳолатини кузатиш мумкин. Бу ёдгорликдаги тош айвончада сақланиб қолган расмлар тўқ қизил, қизил ва оч қизил, сарғиш, тўқ жигарранг рангларда ишланган. Улар қадимги рассомлар томонидан бу тош айвончанинг асосан деворига чизилган. Ундаги расмлар сюжети жуда хилма-хил бўлиб, уларда ибтидоий бука, одам, тоғ эчкиси, мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич

ва бир қанча турли космагоник тасвирлар, нақшсимон белгилар, айлана шаклдаги спиралсимон белги, панжа ва бошқа шу каби кўплаб хилма-хил белгилар ҳамда бир қанча бузилган, ўчиб кетган ва ноаниқ-хира тасвирлар учрайди (2-расм).

2-расм. Талокёпган тош айвони тасвирларининг умумий кўриниши.

Бу ердаги расмларнинг сақланиш даражаси анча ёмон ҳолатда бўлишига сабаб, тош айвончанинг соябон қисми бироз калта ва олд қисми очик бўлганлиги учун табиат ҳодисалари (ёмғир, қор, шамол) нинг таъсири кучли бўлган. Тадқиқотлар жараёнида бу тош айвон деворларида жами 30 га яқин расмлар борлиги аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал		
№	Асосий сюжетлар.	Сони
I	Одам тасвирлари.	
1	Одам тасвири (алоҳида ёки бирор композицион манзарада)	9
2	Диний маросимлар ижроси (рақс сахнаси) да	1
II	II а. Ёввойи ўтхўр ҳайвонлар.	
3	Ёввойи буқа (тур)	3
4	Тоғ эчкиси ?	1
	II б. Ёввойи йиртқич ҳайвонлар.	
5	Гепард ёки леопард	2
III	Турли геометрик шаклдаги белги тасвирлари	
6	Спиралсимон айлана	5
7	Бурчаксимон белги	5
8	Ярим ойсимон белги	2

IV	Бошқа турли тасвирлар	
9	Қўл панжаси	3
10	Абстракт тасвирлар	2
11	Чала қолган ёки бузилган тасвирлар	12
12	Ноаниқ-хира тасвирлар	11
	ЖАМИ:	56

Талоқёпган тош айвонида қадимги рассомлар томонидан ишланган ибтидой ҳўкиз тасвирлари асосий персанажлардан бири бўлиб, бунда ибтидоий ҳўкиз вазмин танали, калта бўйинли, думи узун ва учи попукли, оёқлари бақувват кўринишда, улардан пастда эса битта инсон қўл панжаси тасвири турли геометрик белгилар ва бошқа униқиб ўчган тушунарсиз ҳолга келиб қолган тасвирлар мавжуд.

Агар ибтидоий ҳўкиз (тур) лар яшаган тарихий географик ўлкаларга назар ташлайдиган бўлсак, улар деярли бутун Европа, Шимолий Африка, Кичик Осиё, Ўрта Осиё, Олтой, Кавказ ва Ҳиндистон ҳудудларида кенг тарқалганлиги археологик ва ёзма маълумотлардан бизга маълумдир. Масалан; бу ёввойи ҳайвон тури Африка ҳудудларида мил.авв. 3 минг йилликларда, Кичик Осиёда эса мил.авв. 600 йилларда йўқ қилинган. Бизга маълумки, инсоният тарихий тараққиётининг турли даврларига хусусан, палеолит, мезолит, неолит, энеолит ва бронза даврига оид дунёнинг кўпгина ҳудудларидаги ғор, унгурлар девор ва шифтларига табиий бўёқ (охра) ёрдамида ибтидоий ҳўкиз ва у билан боғлиқ композицион тасвирлар ишланган [Формозов, 1966.С.25-29]. Демак, ибтидоий ҳўкиз қадимдан овчи жамоаларнинг асосий ов объектларидан бири балки, анъанавий маданияти билан боғлиқ бўлганлигини кўриш мумкин. Шу жиҳатдан, тадқиқотчи олим М.Ф. Альбедиль ибтидой буқа ва буйвол рамзини анъанавий ҳинд маданиятида кенг тарқалган тасвирлардан бири сифатида аҳамиятини кўрсатишга ҳаракат қилиб, бу ёввойи ҳайвон рамзлари уларнинг қадимги мифологияси ва маросимларида, халқ оғзаки ижодида, диний белгилар тизимида, санъати ва кундалик ҳаётида кўп учрашини таъкидлаган. Тадқиқотнинг қизиқ томони шундаки, бу тасвирнинг рамзийлиги Ҳиндистонда яшовчи халқларнинг этник хусусиятларини эмас, балки уларнинг жамияти ривожланишининг босқичма-босқич хусусиятларини, иқтисодий ва маданий типининг хусусиятларини акс эттиришини айтиб, ушбу ибтидой буқа рамзининг шаклланиши ва ривожланишидаги асосий босқичларни очиб беришга ҳаракат қилган. Соҳа мутахассисларининг тадқиқотларида буқа рамзи ибтидоий даврда пайдо бўлган ва қадимги овчилар учун бу ёввойи ҳайвонлар теварак табиат билан уйғун ҳолда тасаввур қилинган [Альбедиль, 2016. С. 54-65].

Тадқиқотчи О.М. Фрейденбергнинг маълумотларига кўра инсон билан ҳайвон ўртасидаги мураккаб муносабатлар, қарама-қаршилик ва ҳамкорлик жамият мафкурасининг асосий элементларидан бири эканлиги айтиб ўтилган. Ёввойи ҳайвонот

олами инсонга нафақат яқин бўлган, балки унинг ўз ҳаёти учун курашиш стратегиясини белгилашда аҳамиятли бўлган. Ҳайвонот дунёси инсоннинг мифологик дунёқарашини шаклланишида, шу жумладан диний тасаввурларида: маросимларда ҳайвонларнинг ҳаракатларига тақлид қилишган.

Юқорида ўрганилган ёдгорликлар тош айвонларда одам, ибтидоий ёввойи ҳайвонлар ва геометрик белги тасвирларининг бирга учраши муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Чунки, соҳа мутахассисларининг фикрича ибтидоий одамлар палеолит даврида ўзларини ўраб турган теварак атрофидаги жонли табиатни ҳаққоний тасвирлаган бўлиб, палеолит даврининг охири ва мезолит давридан бошлаб, улар жонли табиат билан биргаликда турли геометрик шаклли белгиларни (тўртбурчаклар, доиралар, спираллар, нақшсимон белгилар, нукталар, чизиқчалар) ни ҳам акс эттира бошлаган. Шу боисдан, биз ўрганган бу ёдгорликлар тасвирларини хронологик жиҳатдан инсоният тарихий тараққиётининг мезолит ва неолит даврларига оид эканлигини айтишимиз имконини беради.

Шу билан бирга бу тасвирларга ўхшаш тасвирлар мутахассислар томонидан республикаимиз ҳудудидаги Зараутсой [Рогинская, 1950. С. 25-29], Сийпантош [Сулейманов. 2002. С. 71], Сангжумонсой [Хужаназаров, 1992. С. 153-154], Оқсоқолотасой тош айвонларида ҳам ўрганилган ва улар ҳам кишилик тарихий тараққиётининг мезолит, неолит даврлари билан саналаштирилган. Шунингдек, бу зиг-заг (тўлқинсимон) ва ромб шаклидаги белгиларнинг даврий санасини билишимизда, республикаимиз ва унга қўшни ҳудудлардаги Жойтун маданиятига тегишли ёдгорликларда ва Даштли-тепа ёдгорликларида амалга оширилган археологик қазилмалар жараёнида топилган мил.авв. VI-IV минг йилликларга оид сопол идишлар сиртига ишланган шу каби тасвирларнинг мавжудлиги аҳамиятлидир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Бугунги кунда бутунжаҳон миқёсидаги муаммолар ичида тарихий-маданий мерос объектларини асраш ва келажак авлодга етказиб бериш энг долзарб масалалардан бири бўлмоқда. Шу нуқтаий назардан, маданий мерос намуналарини ўзида мужассам этган қоятош расмлари ёдгорликлари инсоният тарихи турли босқичлари қадимги овчи ва кўчманчи дашт чорвадор аҳолиси маънавий ҳаёти, диний эътиқоди, санъати, ҳўжалик машғулоти, кунлик турмуш тарзи, ижтимоий тузуми, ҳамда этномаданий муаммоларини тадқиқ этишда бирламчи манба сифатида аҳамиятлидир. Шу боисдан қоятош расмлари қадимги овчи ва кўчманчи чорвадор халқларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, дунё ҳақидаги тасаввурлари ҳамда диний тушунчаларини тиклаш имконини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Альбедиль М.Ф. Бык: символика образа в традиционной индийской культуре // Археология Центральной Азии: архивные материалы. Том III, 2016. С. 54-65
2. Рогинская. А. Зараут-сай. - М.- Л., 1950. С. 25-29.
3. Сулейманов Р.Х. Сийпанташ – новый памятник первобытного искусства в долине Кашкадарьи // Цивилизации Центральной Азии: земледельцы и скотоводы; традиции и современность. Тезисы докладов международной научной конференции. Самарканд. 2002. С. 71.
4. Формозов А. А. О наскальных изображениях Зараут-Камаара в ущелье Зараут-сай. – СА, №4, 1966.С.25-29.
5. Хужаназаров М.М. Наскальные рисунки Сангжумансая. // «Средняя Азия и Мировая Цивилизация» тезисы докладов, Международная конференция//. – Тошкент, 1992. – С. 153-154.